

istorie

Această carte a fost editată cu sprijinul
Ambasadei Franței în România și al CulturesFrance
(operator al Ministerului Francez al Afacerilor Externe).

PAUL VEYNE (n. 1930) este unul dintre cei mai cunoscuți și valoroși specialiști în lumea romană. Fost student al Școlii Normale Superioare din Paris și membru al Școlii Franceze de la Roma, este în prezent profesor onorific la Collège de France. A fost mai întâi profesor la Universitatea din Provence, perioadă în care a publicat provocatorul eseu *Comment on écrit l'histoire*, lansând idei legate de aspectele narative ale istoriei ca „poveste adevărată”. În 1975, cu sprijinul lui Raymond Aron, Veyne a devenit șef al Catedrei de istorie romană la Collège de France, în fruntea căreia s-a aflat până în 1999. A colaborat în mod regulat la revista *L'Histoire* încă de la prima ei apariție, în 1978.

A publicat numeroase lucrări despre istoria și civilizația Antichității, dintre care cele mai cunoscute sunt: *Le pain et le cirque* (Le Seuil, 1976), *L'Élégie érotique romaine* (Le Seuil, 1983), *Les Grecs ont-ils cru à leurs mythes? Essai sur l'imagination constituante* (Le Seuil, 1983; trad. rom. *Au crezut grecii în miturile lor?*, Univers, 1996), *Les Mystères du gynécée* (în colaborare cu Françoise Frontisi-Ducroux și François Lissarague, Gallimard, 1998).

Sexualitate și putere în Roma antică (*Sexe et pouvoir à Rome*, Tallandier, 2005) reunește o serie de articole și interviuri publicate în revista *L'Histoire*, în care Paul Veyne pune în discuție adevărurile și legende legate de romani în raporturile lor cu politica, banii, puterea, dreptul, sexualitatea, viața și moartea.

Traducătoarea, GABRIELA CREȚIA, este profesor consultant la Catedra de filologie clasică din cadrul Facultății de Limbi și Literaturi Străine a Universității din București și reprezentant al României în organizația internațională EuroClassica. Doctor în filologie, este autoare a multe volume și articole de specialitate (*Tripla inițiere a lui Aeneas*, 1997; *Morfologia istorică a verbului latin*, 1999; *Ecouri ale mitului odiseic în cultura română*, 2003, etc.). A tradus numeroase volume, precum: Jean Bayet, *Literatura latină*, Humanitas, 1993, 2007; Julien Benda, *Trădarea cărturarilor*, Humanitas, 1993, 2007; Georges Dumézil, *Mit și epopee* (în colaborare cu Francisca Băltăceanu și Dan Slușanschi, 3 vol.), 1993; Pierre Grimal, *Tacit* (în colaborare cu Lidia Cotea), 2000; Andreï Makine, *Franța pe care uităm s-o iubim*, Humanitas, 2007.

PAUL VEYNE

SEXUALITATE ȘI PUTERE
ÎN ROMA ANTICĂ

Prefață de
LUCIEN JERPHAGNON

Traducere din franceză și note de
GABRIELA CREȚIA

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Georgeta-Anca Ionescu
Coperta: Andrei Gamaș
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Iuliana Pop
DTP: Emilia Ionașcu

Tipărit la „Accent Print” – Suceava

Paul Veyne
Sexe et pouvoir à Rome
World copyright © TALLANDIER ÉDITIONS, 2005

© HUMANITAS, 2009, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Sexualitate și putere în Roma antică / Veyne Paul;
trad.: Gabriela Creția; pref.: Jerphagnon Lucien. –
București: Humanitas, 2009

Bibliogr.

Index

ISBN 978-973-50-2557-1

I. Creția, Gabriela (trad.)

II. Jerphagnon, Lucien (pref.)

94(37)

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi Carte prin poștă: tel./fax 021/311 23 30

C.P.C.E. – CP 14, București

e-mail: cpp@humanitas.ro

www.libhumanitas.ro

Cuprins

<i>Prefață</i>	
de Lucien Jerphagnon	7

PARTEA ÎNTÂI CE ESTE UN ROMAN?

Pe când Roma stăpânea lumea	15
Ce este un roman?	29
Ce mai rămâne din Roma	41
Păgânii și zeii lor	47

PARTEA A DOUA BANI ȘI POLITICĂ

Politică și corupție:	
avem totul de învățat de la romani!	65
„Imperiul Roman este mafia“	77
Obscenitatea și „folclorul“ la romani	85

PARTEA A TREIA MOARTEA CA SPECTACOL

Roma antică: sinuciderea nu este obscenă	103
Gladiatorii, artiști blestemați	111
Gladiatorii sau moartea ca spectacol	133

Gladiatorii, artiști blestemați¹

Așezat pe pernuța lui, micuțul Caracalla și-a acoperit fața cu palmele și a izbucnit în plâns. Guvernanta lui s-a ridicat și s-a dus să-l aline, râzând de spaima lui, iar cei cincizeci de mii de spectatori așezați în cerc împrejurul lor râdeau și ei cu aceeași afecțiune. Băiatul, deja măricel, fusese așezat pe canapeaua din loja imperială chiar lângă tatăl lui, împăratul. La cincisprezece sau douăzeci de metri de copilul princiar, în spațiul pustiu al arenei, un condamnat la moarte îmbrăcat într-un costum de carnaval, contorsionat în funiile care îl legau strâns de stâlp, nu mai vedea acum nimic altceva decât tigrul care tocmai fusese adus anume pentru el. Urletele omului căpătaseră atunci o sonoritate inumană care îl speriască pe copil; iar spectatorii de pe gradene râseseră cu toții, înduioșați, căci emoția aceasta naivă, oricât era ea de copilărească, dădea totuși asigurări despre caracterul unui viitor împărat.

Scena aceasta s-a petrecut la Roma, acum aproape optsprezece secole, în amfiteatrul Coliseu, iar eu am parafrazat două rânduri din *Historia Augusta*. Îmi închipui totuși că, pe gradene, mai multe mame îl plângeau pe bietul băiat, deja victimă a viitoareii lui meserii de suveran; își spuneau că n-ar trebui duși niciodată copiii în amfiteatru. Sau cel puțin ar trebui scoși de acolo pe la

1. Articol apărut în *L'Histoire*, nr. 2, iunie 1978, pp. 4–13.

amiază, când luptele de gladiatori se întrerup pe tot timpul prânzului și lasă loc unui șir de ingenioase clovnerii, al căror material este carnea vie a tuturor condamnaților la moarte. Căci acestea erau cele două componente a ceea ce vom numi arenă: luptele de gladiatori, pe de o parte, iar pe de alta, tortúurile condamnaților la moarte într-o mizanscenă de music-hall sau de vânătoare în cursul căreia leul își mânca întotdeauna dresorul.

Cei sortiți să moară nu mai salută

Toată această oroare o știm de mult, de când, copii fiind, l-am citit pe *Asterix gladiator*: atunci de ce să mai vorbim despre ea? Fiindcă există elemente noi. Importanta carte a arheologului Georges Ville, mort într-un accident acum zece ani, va aduce curând multe noutăți despre arenă: unele mărunte (de exemplu, nu este adevărat că gladiatorii intrau în scenă rostind „Caesar, cei sortiți să moară te salută“), iar altele mult mai importante, din care reiese că luptele de gladiatori erau un lucru mult mai ciudat și cumplit decât ne putuserăm închipui. Și, mai ales, cartea aduce noutăți despre romani și despre noi înșine: ne ajută să înțelegem cum au fost posibile ororile acestea și cum ar mai putea fi și astăzi, la noi, și din ce motive neașteptate s-au sfârșit. Nu, n-au fost posibile din aceleași motive ca Inchiziția, Auschwitz-ul, Hiroshima, tortura din Algeria și Gulagul: rugurile și bombardamentele se luau foarte în serios și nu erau clovnerii; sadism există pretutindeni, dar luptele de gladiatori sunt o instituție unică în istoria universală. Nu, nu creștinismul în ansamblu a pus capăt acestor înfruntări, precum n-a pus capăt nici sclaviei, ci anumiți creștini, din anumite motive,

uneori evanghelice, alteori mai puțin. Problema nu era simplă, din multe pricini, dintre care cea mai mărunță este următoarea: spre deosebire de condamnați (pe care nimă-nui nu-i trecea prin gând să-i plângă, de vreme ce erau criminali), gladiatorii erau întotdeauna voluntari, ca în vremea noastră toreadorii și piloții de curse: ei luptau din proprie voință și nu erau deci de plăns; publicul se mulțumea să-i privească: doar nu e interzis, nu-i așa?

Or ceea ce se privea astfel nu era exact ce ne-am putea închipui; luptele de gladiatori nu erau echivalentul întrecerilor de scrimă, în care sportivii se băteau de-adevăratelea; nu erau nici dueluri până la moarte în care avantajul armelor hotăra victoria, iar spectatorii așteptau să vadă care dintre luptători va învinge, chiar dacă, pe deasupra, cereau uciderea învinsului; era un fel de meci mult mai atroce, a cărui logică infernală a reconstituit-o Georges Ville.

Într-adevăr, arheologii au descoperit un mare număr de basoreliefuri și de lămpi reprezentând diverse momente ale luptelor din arenă. Or doar câteva asemenea imagini îi arată pe gladiatori încrucișându-și săbiile, ca doi dueliști; foarte puține arată cum își străpunge unul dintre ei adversarul cu sabia sau cu tridentul și îl culcă la pământ. Sigur, în realitate gladiatorii își încrucișau săbiile și se întâmpla ca un luptător să fie ucis sau rănit; dar această departajare pe calea armelor nu era cel mai frecvent sfârșit al luptei, nici cel pe care publicul voia să-l vadă; mai mult, nu constituia nici măcar adevăratul sfârșit al luptei. Adevăratul sfârșit este cel reprezentat cu o uimitoare candoare în plăcerea sadică pe marea majoritate a lămpilor și a reliefurilor. Și ce vedem? Doi gladiatori, amândoi în picioare, unul lângă celălalt. Nu-și încrucișează săbiile, ba chiar par să se ignore. Unul, cu sabia în mână, cu brațele

de-a lungul corpului, privește în pământ; celălalt, e drept, ridică sabia, dar gestul lui, care nu pare a-l tulbura pe cel dintâi, este cumva încremenit; de altfel, în loc să-și privească placidul potrivnic, casapul nostru întoarce capul spre spate și privește, departe, la nu se știe ce.

Chipul celui ucis

Îl privește pe cel care prezidează spectacolul și care, din loja lui, îi va porunci să-l ucidă pe învins sau să-i lase viața, după cum spectatorii, strigând, îi pretind sau nu moartea nefericitului. Or acest învins trăiește, ba chiar stă în picioare; nu este rănit, sau este rănit ușor; mai degrabă este buimăcit, ca boxerul învins la puncte după un meci; și-a păstrat armele. Atunci, de ce trecea drept învins? Pentru că a recunoscut-o chiar el: a făcut gestul convențional (de obicei, ridicarea mâinii și a arătătorului, cum fac elevii când îi cer profesorului cuvântul). Și de ce s-a declarat învins? Fiindcă este ultima lui șansă de a scăpa cu viață: și-a dat seama că nu-i poate face față adversarului său, ori simte că-l cuprinde epuizarea nervoasă sau fiziologică, ori îl pândește panica, ori, pur și simplu, este „scârbit“, cum se spune despre boxeri; așa că, dacă ar continua lupta, potrivnicul său l-ar doborî cu siguranță; singura lui șansă mărunță de a rămâne în viață este aceea de a ridica degetul și de a se lăsa la mila publicului.

Gladiatorii luptau cu echipamente care îi apărau bine: scuturi, platoșe, genunchere, căști încă mai „cuprinzătoare“ decât ale motocicliștilor noștri; lupta putea dura mult și deznodământul se datora oboselii sau dezgustului: momentul suprem nu era îndemânatica lovitură de sabie,

ci decizia suverană a publicului. O luptă de gladiatori nu este un duel cinstit în care hotărâsc armele: scopul ei este acela de a-l sili pe un nefericit să se declare el însuși zdrobit și de a-și lăsa viața în mâinile unui public care își simte atotputernicia în clipa în care un om îi așteaptă sentința. Ce este pasionant de văzut e chipul acelui om care așteaptă, apoi chipul lui când este ucis: tocmai în aceasta consta onoarea profesională a gladiatorilor, să rămână neînfricați în clipele acelea, clipele de neuitat ale spectacolului; tot ce se petrecuse până atunci nu tindea decât spre acest sfârșit. La fel, la noi, publicul elegant al proceselor penale știe să aprecieze duelul oratoric al avocaților, dar marele moment rămâne cel în care jurații se întorc în sală și în care condamnatul va ști dacă-și poate salva viața; cronicarii noștri judiciari, sau măcar unii dintre ei, descriu cu amănunte și cu lăcomie expresia feței acuzatului când aude citirea sentinței. Onoarea unui tâlhar sau a unui condamnat politic stă în neînfricarea lui în aceste clipe.

Vai de învinși!

În vremurile acelea îndepărtate, vederea chipului unui om care moare, vederea cadavrelor erau plăceri cunoscute, despre care se vorbea; noi le știm din filme și de pe marginea autostrăzii, dar de vorbit nu vorbim despre ele. Publicul antic nu se ducea în amfiteatru să vadă luptători care își asumă riscuri: venea să vadă oameni murind și, cu puțin noroc, să decidă el însuși moartea lor. De aceea a devenit din ce în ce mai mortală meseria de gladiator, de-a lungul deceniilor: publicul își satisfăcea plăcerea. Georges Ville a putut face calcule în privința mortalității gladiatorilor. În timpul lui Augustus, adică pe la

începutul erei noastre, un gladiator avea să moară la cea de a zecea luptă; după un secol și jumătate, în vremea lui Marcus Aurelius, i se va tăia gâtul mai repede, la a treia sau a patra înfruntare, în medie cel puțin.

Este adevărat că, într-o anumită proporție (nu știm care), unii gladiatori obțineau de la stăpânul lor, în timp util, dreptul de a se retrage, ceea ce însemna că mureau în propriul lor pat. Dar lucrul cel mai semnificativ este altul: sub domnia lui Augustus, uciderea constituia excepția, pe când sub Marcus Aurelius ea a devenit aproape regula. Adică, la începutul erei noastre, un gladiator era ucis în două cazuri: dacă, în timpul luptei, primea o lovitură mortală sau dacă, după ce se declarase învins, publicul considera că dovedise lașitate ori nepricepere și că acestea trebuiau pedepsite; uciderea nu era deci decât o pedeapsă, iar regula o constituia clemența. Dimpotrivă, în vremea lui Marcus Aurelius, s-ar părea că uciderea învinsului devenise aproape automată, iar grațierea lui – o favoare greu de meritat.

Calculle sângeroase

S-a găsit la Minturnae, nu departe de Garigliano, o inscripție din anul 249 al erei noastre, mai grăitoare decât un întreg discurs; ea comemorează un spectacol măreț, oferit, ca întotdeauna, de un bogat mecena care a pus să lupte, în patru zile, unsprezece perechi de gladiatori; dintre ei, se laudă el, a pus să fie uciși unsprezece, adică învinșii din fiecare pereche, lucru pe care îl socotește foarte meritoriu. Într-adevăr, trebuie știut că luptele de gladiatori erau totdeauna oferite de bogătași darnici, pe cheltuiala lor – la Roma, în Coliseu, chiar împăratul juca rolul de mecena al propriei lui capitale. Ca să organizeze aceste spectacole,